

Kulturmiljöutredning

Bergkvara hamn, Torsås Kommun

Rapport 2020:81 Rev. 2021:2

Ankdammen

Innehållsförteckning

INNEHÅLLSFÖRTECKNING	2
INLEDNING.....	1
MEDVERKANDE	1
ORIENTERING.....	1
BAKGRUND	2
<i>Historik</i>	<i>3</i>
<i>Rikssintresset H40 Södra Mörekusten</i>	<i>4</i>
<i>Motivering</i>	<i>4</i>
<i>Uttryck för rikssintresset (utvalda efter relevans)</i>	<i>4</i>
<i>Nulägesbeskrivning av områdets karaktär</i>	<i>5</i>
RISKBEDÖMNING	6
<i>Vallen.....</i>	<i>6</i>
<i>Förändringar som stärker kulturmiljön</i>	<i>7</i>
KÄLLFÖRTECKNING	8
BILDBILAGA	9

Inledning

På uppdrag av Torsås kommun har Ankdammen konsult under våren 2020 utfört en kulturmiljöutredning för Bergkvara hamn. Bergkvara hamnområde är värderat som kulturhistoriskt kärnområde i kommunens kulturmiljöprogram och ingår även i riksintresset H40 Södra Mörekusten. Utredningen är tänkt att fungera som underlag vid uppdatering av hamnområdets detaljplan och ska belysa de konsekvenser det aktuella planförslaget kan få på kulturmiljön.

Underlaget för detta arbete är tagen från riksintressebeskrivningen, kulturmiljöprogrammet för Torsås kommun och det aktuella planförslaget, samt genom platsbesök i Bergkvara.

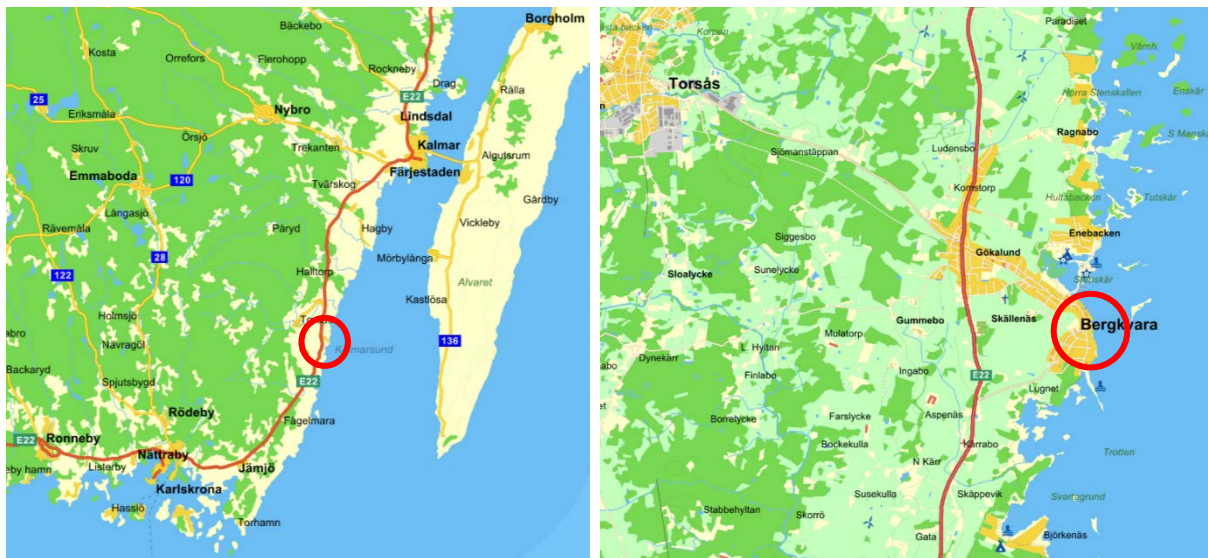
Riskbedömning är utförd efter rekommendationer i Riksantikvarieämbetets handbok för kulturmiljövårdens riksintressen enligt 3 kap. 6 § miljöbalken.

Kulturmiljöutredningen för Bergkvara hamn är reviderad under vintern 2021.

Medverkande

Kulturmiljöutredningen är utförd under ledning av antikvarie Demi Thor, Ankdammen Konsult. Platsbesök i Bergkvara hamn har gjorts av Demi Thor, Ivar Wenster, bebyggelseantikvarie, och Maja Glans, antikvarie i mars 2020. Samtliga fotografier om inget annat anges är tagna av Demi Thor och Ivar Wenster.

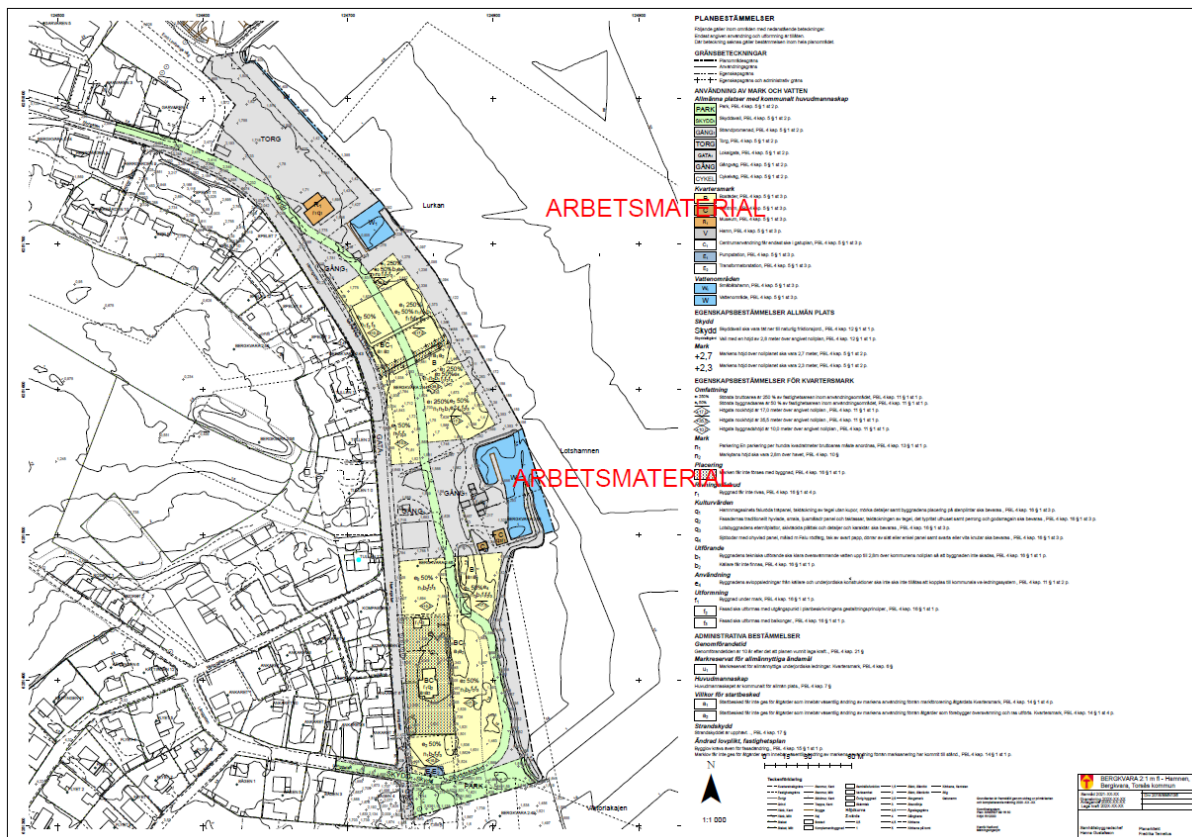
Orientering

Figur 1 - Orienteringsbilder med Bergkvara hamn markerad med röda cirklar. Källa: Eniro. se

Bergkvara är en tätort i Torsås kommun och ligger i Kalmar län i sydöstra Sverige. Befolkningsmängden uppgick i mars 2020 till 1 242 personer. Bergkvara ligger i direkt anslutning till Kalmarsund och har genom tiderna haft sin största näring kopplad till havet i form av transport och skeppsbyggeri. Själva orten grundades 1683 som lydköping under Kalmar och Karlskrona.

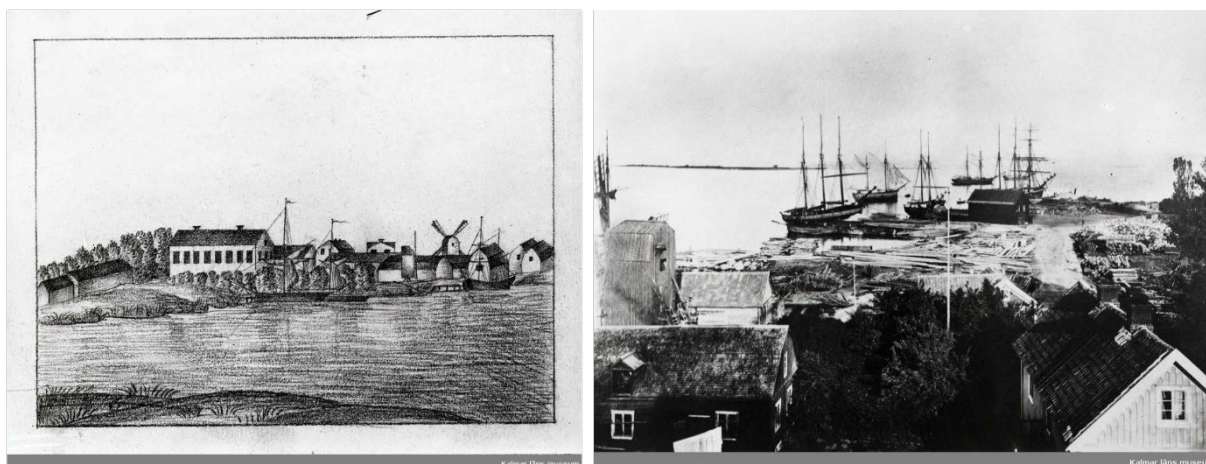
I Torsås kommun finns redan idag en bostadsbrist som i framtiden förväntas öka. En ny detaljplan ska därför framställas för Bergkvara hamnområde som ska möjliggöra framtida exploatering till förmån för nya bostäder. Området som är utpekad i planförslaget (Fig. 2) ligger öster om Hamngatan, på den mark som tidigare varit Bergkvaras hamnområde. Enligt förslaget planeras dessutom en skyddsvall på 2,8 meter över marknivå som en klimatförebyggande åtgärd mot stigande havsnivåer. Exploateringsområdena är förlagda på båda sidor om vallen; innanför med en byggnadshöjd på 10,0 meter ö. h. och utanför mot vattnet med en nockhöjd på 16,4 meter ö. h. På en avgränsad plats, där den tidigare spannmålssilon stod, tillåts uppförandet av en byggnad på 35,5 meter ö. h., som då ska motsvara den höjd som silon tidigare haft. Ännu en plats är utmärkt med samma tillåtna höjd, i det norra bostadsområdets nordöstra hörn.

Figur 2 - Den föreslagna uppdaterade detaljplanen. Källa: Torsås Kommun

I utkastet till planförslaget har hamnområdets norra del reserverats som marknadsplats och evenemangsyta. Utöver detta skyddas ett antal byggnader med kulturhistoriska värden så som hamnmagasinet, ett antal fiskebodur, sjöräddningssällskapet's byggnad samt byggnader tillhörandes den gamla järnvägsstationen.

Historik

Figur 3 - T. v: Tecknad bild över Bergkvara hamn, okänd konstnär och okänt år. T. h: Fotografi över Bergkvara hamn, okänd fotograf, 1890-tal. Källa: Kalmar läns museum - Digitaltmuseum.org

Bergkvara hade redan tidigt en viktig funktion som hamnplats och räknas till en av Sveriges äldsta handelsplatser med långvarig verksamhet inom skeppsbyggeri. Under vissa perioder har Bergkvara till och med varit en av de största rederiorterna i landet där flera stora segelfartyg byggts.

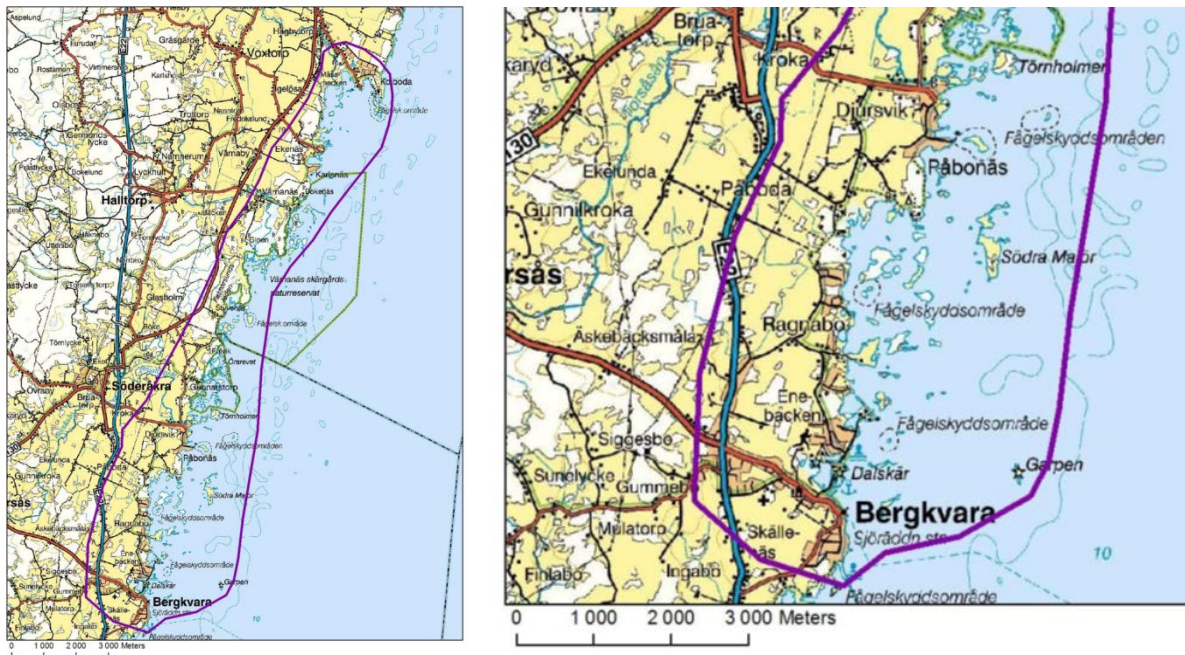
Till följd av platsens läge, nära både äldre färdvägar på land och i Kalmarsund, fick Bergkvara en viktig funktion som omlastningsplats redan under fornhistorien. Under medeltiden växte en marknadsplats fram på orten och från hamnen skeppades järn, virke och jordbruksprodukter. Under 1760-talet satte varvsrörelsen fart ordentligt. Innan dess användes hamnen i Bergkvara främst till handel. Skeppsbyggeriet krävde mycket arbetskraft, vilket förde med sig att orten växte då arbetare flyttade in i samhället.

Under 1800-talets andra del dominerades Bergkvaras näringar av partrederierna, vilket innebar att flera bönder samtidigt var skeppsbyggare och kaptener som ägde delar i partrederier. I samband med denna utveckling av orten byggdes flera kaptens- och redarvillor, boningshus, handelshus och hantverksgårdar närmast hamnen och längs med Storgatan upp till den gamla landsvägen. Bebyggelsen mellan 1800-1870 bestod till störst del av hus med rödfärgad locklistpanel medan bebyggelsen mellan 1870-talets slut till och med 1920-talet mest var målad i ljusa färger. Under 1900-talet minskade både rederi- och varvsverksamheten i Bergkvara, förutom under en kort period under första världskriget. Vid början av andra halvan av 1900-talet fanns bara ett par motorseglare kvar i Bergkvara och resterande verksamhet inom skeppsbyggeri och varv hade till stor del avvecklats.

Under större delen av 1900-talet upplevde Bergkvara en industriell epok i sin historia. Detta märktes bland annat i och med järnvägens etablerande år 1902, uppförandet av den över 30 meter höga spannmålssilon på 1950-talet, samt i de kvarvarande plåtmagasin som representerar 1900-talets senare tid och som står kvar än idag. Järnvägsförbindelsen lades ned på 1960-talet och silon revs 2019. Aktiviteten i hamnområdet har gradvis lämnat de större verksamheterna och består idag främst av småbåtshamnar och fritidsnäringar.

Riksintresset H40 Södra Mörekusten

Bergkvara ingår i riksintresset Södra Mörekusten som sträcker sig från Kolboda i norr till Bergkvara i söder.

Figur 4 - T.v.: Riksintresset för Södra Mörekusten inringat med lila. T.h.: Bergkvara ligger i områdets sydligaste del. Källa: Riksantikvarieämbetet

Motivering

"Ett till stora delar öppet kust- och odlingslandskap med kommunikationsmiljöer, handelsplatser, skepparsamhällen och varv som sammantaget återspeglar den ekonomiska utvecklingen inom Kalmar läns södra delar från äldre järnålder till nutid."

Uttryck för riksintresset (utvalda efter relevans)

- Bryggor, fiskelägen och hamnar med ett nära samband med byarna i inlandet.
- Hamnmiljöer från 1700 – 1900-tal vid utskeppningshamnarna i Ekenäs och Bergkvara med bland annat hamnplan, magasin, varv, spannmålssilo och marknadsplats.
- Bergkvara med stora kaptens- och redarvillor från 1800-talet målade i ljusa färger samt handelshus och malmgårdar på tomtstruktur från 1600-talet som visar ortens utveckling som handelsplats och varvsrörelse.

Nulägesbeskrivning av områdets karaktär

Flera villor från 1800- och 1900-talen, längs Hamngatan, sätter till viss del karaktär i området. Flera moderna tillskott av både byggnader samt ombyggnader av befintliga bostadshus har dock blandat upp det generella intrycket. Längs Malmgatan finns en äldre malmbebyggelse, mindre tomter och mindre boningshus som utgjorde arbetarkvarteren. En stor del av dessa byggnader finns kvar, emellertid är tomterna numera ofta bebyggda med senare tillskott av större villor och mindre hus och de kvarvarande äldre husen är till stor del ombyggda. Sammantaget medför detta att den kulturhistoriska läsbarheten i området blivit försvagad. Detta har skett gradvis under hela 1900-talet.

Hamnområdet domineras idag av stora, öppna asfalts- och grusytor, med enstaka hamnbyggnader i korrugerad plåt från slutet av 1900-talet. Silon revs 2019 och därmed är intrycket av platsen lägre och mer öppen. Fiskebodarna, hamnmagasinet och hamnkantens utformningar med småbåtshamnar är det som idag finns kvar och karaktäriserar platsens tidigare användning. Hamnen har idag få kvarvarande spår av den industriella epoken, då byggnader är rivna och större delen av verksamheten är nedlagd.

Stationsområdet består av tre byggnader med eftersatt underhåll, bland dem stationshuset. Utanför detta, mellan ett uthus i norr, finns spår av en transportplats, grönska och berså. Den tredje byggnaden är ett magasin. Själva stationsmiljön är i nuläget fortfarande mycket läsbar och tydlig med de öppna ytorna mellan byggnaderna. Man kan tydligt se vart människor rört sig och använt kommunikationsmedel som bussar och tåg. Den sammantagna miljön har en tydlig prägel av ett gammalt resecentrum.

I hamnen stod tidigare en spannmålssilo som mätte kring 35 meter i höjd. Den byggdes någon gång under 1950-talet. Byggnaden har troligtvis dominerat landskapsbilden under hela 1900-talet, från att den uppfördes fram till att den revs under 2019.

Riskbedömning

Det bedöms inte som att riksintresset som helhet skadas påtagligt av föreslagna ändringar. Den i riksintresset nämnda varvsverksamheten var belägen strax norr om det berörda området, i det som kallas Dalskär, och ligger därför utanför planerat område.

Bebyggelsen

Hamnområdet som det ser ut idag är ett resultat av en lång process av avvecklandet av varvs- och skepparverksamheten. Antalet byggnader är få och står glest placerade. Dock rekommenderas det att lämna, precis som i förslaget, en öppen yta för marknadsplats och hamnplan då detta är en del av riksintressebeskrivningen och ett viktigt element för att berätta platsens historia. En för hög exploatering av hamnområdet riskerar att "stänga in" övrig bebyggelse och därmed förlora kopplingen till kajen och havet. Det är därför även positivt att ett öppet utrymme lämnas i anknytning till fiskebodarna, då de hjälper till att förstärka platsens känsla av en tidigare öppen hamnmiljö.

Den nya bebyggelsen bör dock inte ligga i långa sammanhängande block eller andra typer av obrutna längor, då detta strider mot hamnområdets och bebyggelsens övriga karaktär. Det bör vara luftigt mellan byggnaderna och man bör med fördel undvika ett alldeles för enhetligt utseende. Inte heller från havshållet skall bebyggelsen uppfattas som en "vägg", utan det ska vara möjligt att från alla håll se spår av platsens historiska karaktär.

Silons höjd i hamnområdet har gjort Bergkvara hamn synlig från långt håll. Innan dess var det stora segelskepp som lade till i hamnen, som måste ha gett platsen en höjdmässigt storslagen karaktär. Uppförandet av en högre byggnad vid hamnläget skulle därmed kunna återskapa vissa visuella karaktärsvärden som gått förlorade i och med skeppen och silons försvinnanden. Dock är det värt att ha i åtanke att den negativa påverkan på kulturmiljön ökar ju fler högre byggnader som uppförs. Hög höjd utgör en väldigt påtaglig visuell skillnad i miljön och två sådana byggnader kan riskera att ta över mycket av karaktären.

Järnvägsstationen

I planförslaget är stationshuset samt det intilliggande uthuset markerade med rivningsförbud. Stationsmiljön består dock i detta fall av mer än byggnaderna, då utrymmet mellan dem är ett mycket tydligt och i detta fall relativt välbevarat exempel på en stationsmiljö och äldre resecentrum. Ingen förändring bör ske på så sätt att man raderar det visuella sammanhanget mellan byggnaderna. Om de isoleras och enbart läses som enskilda enheter, förloras stora delar av värdet i miljön och läsbarheten i hamnsamhället försvagas.

Vallen

Den tänkta vallen som ska löpa genom hamnområdet kommer bidra till en förändring av både siktlinjer och höjrelationer i området. Däremot innebär vallen samtidigt ett skydd för den kulturhistoriska bebyggelsen mot kommande klimatförändringar i form av höjda havsnivåer eller en ökad översvämningsfrekvens. Med detta i åtanke väger vallens skydd i längden upp den eventuella skada den kan tillföra kulturmiljön.

Förändringar som stärker kulturmiljön

I helhet kan ett nytillskott av permanentbostäder verka stärkande för vissa förlorade eller försvagade värden i området. Platsen har förutom sin långa historia som hamnplats också haft en kontinuitet som högexploaterad plats med stora volymer. Höjden av den gamla silon liksom de stora segelfartyg som lagt till i hamnen lär ha dominerat sikten av Bergkvara sedan lång tid tillbaka. Genom kartmaterial ser vi olika skeden av utfyllningar av kajen, liksom återkommande nybyggen och rivningar.

Under 1900-talets senare del och in på 2000-talet har fler byggnader kopplade till hamnindustrin rivits och försvagat platsens renodlade roll som hamn och industriellt område. Även den omgivande bebyggelsen har inslag av moderna hus och tillbyggnader. En stor del av de historiska enskilda byggnaderna är dessutom kraftigt förvanskade eller hårt renoverade med sentida inslag. Längs norra Hamngatan, som går över i Storgatan, står idag flera affärshus och gamla verksamhetsbyggnader övergivna eller med bristande underhåll, på grund av att näringsaktiviteten i området minskat.

Ett förekommande hot mot kulturmiljöer är just det naturliga förfall som sker när miljön inte längre brukas eller när den mänskliga aktiviteten, som skapat kulturmiljön från första början, minskar eller försvinner. En satsning på permanentbostäder i området kan bidra till ökade näringar och ett uppsving av aktiviteter i Bergkvara. På så sätt kan man återfå och bibehålla en stor del av de sociala och ekonomiska förutsättningarna som krävs för att hålla hamnområdet levande och utvecklande. Detta är en typ av förstärkande förändringar som kan verka positivt på kulturmiljön i ett långsiktigt perspektiv.

Källförteckning

Digitalt museum, tillgänglig på <https://digitaltmuseum.org/>.

Statistiska tätorter 2018 – befolkning, landareal, befolkningstäthet, Statistiska centralbyrån, 24 oktober 2019

Kulturmiljövårdens riksintressen enligt 2 kap. 6§ miljöbalken. Handbok, 2014-06-23. Rapport, Riksantikvarieämbetet.

Kulturmiljöprogram Torsås kommun: Bergkvara samhälle. Tillgänglig på <https://www.webbochform.se/tkmp/> Uppdaterad 2019-10-28. Hämtad 2019-03-16.

<https://www.eniro.se/> (Hämtad 2020-03-18)

Förslag på förnyad detaljplan, Torsås kommun.

Bildbilaga

Bild 1 (Ovan): Hamnmagasinet och den öppna planen i den norra delen av hamnen som i förslaget skulle vara kvar som torg.

Bild 2 (Nedan): Den norra delen av hamnen sedd från söder.

Bild 3 (Ovan): Nordväst om hamnen, på andra sidan av Hamngatan, blandas äldre bebyggelse med sentida lägenhetshus.

Bild 4 (Nedan): Mellan den bortre hamnbyggnaden i bilden och de röda fiskestugorna stod tidigare den över 30 meter höga spannmålssilon som revs 2019.

Bild 5 (Ovan): Stationshuset i områdets sydligare del.

Bild 6 (Nedan): Stationshuset skymtar i mitten av bilden, i förgrunden syns ett uthus som hör till miljön. Hela stationsmiljön är inramad med växtlighet varvat med öppna ytor för tidigare trafik.

